

Hanefîler'in *Muqaddime* Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı*

Zübeyde Özben**

The Contribution of Hanafi Scholars to the Literature of Hadith Methodology Based on *Muqaddima*

Muqaddima, written by the Shafii muhaddith Ibn al-Salah, and the works building on *Muqaddima*, Ibn Hajar's *Nukhba* and *Nuzha* and Iraqî's *Alfiyya*, are the principle texts related to hadith methodology. These texts have been used as textbooks in madrasahs by Hanafis. Hanafi scholars have written several works, like *ikhtisar*, *sharh*, *hashiyya*, *manzuma* and *ta'liq* based on these books because of their significance in the education of hadith methodology. However, *Nukhba* and *Nuzha* are the most widely studied books among the works based on *Muqaddima*. Hanafi scholars wrote two works built directly upon *Muqaddima* whereas they produced twenty-four works on *Nukhba* and *Nuzha*, and five works on *Alfiyya*. Although Shafiis have had a significant influence on formation of literature on hadith methodology, thirty-one studies analyzed in this article show that Hanafis made a significant contribution to this field, as well. Nevertheless, only fifteen studies among these are currently published. Even if Hanafis have built on these texts written by Shafii scholars, they have adopted their own doctrine, as evident in the case of *mursal hadith*. In a similar fashion to the literature of Hanafi legal doctrine, they approved the use of *mursal hadith* as a legal proof, in stark contrast to Shafii authors, who consider *mursal* among weak hadiths.

Key words: Hanafi, hadith methodology, Ibn al-Salah, *al-Muqaddima*, mursal hadith

---

Giriş

Hanefî âlimleri fıkıh usulü eserlerinde “sünnet” bölümüne önemli bir yer ayırmış ve bu bölümde hadis usulü eserlerinde işlenen râvi, rivayet ve mervî ile ilgili konuların büyük bir kısmını farklı bir yöntemle de olsa ele

---

* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Araştırmacı Yetiřtirme Projesi (AYP) kapsamında bu makalenin bütün yazım aşamalarını takip eden Yrd. Doç. Dr. Berat Açıl'a ve makaleyi okuyarak katkı sunan Doç. Dr. Bekir Kuzudışli ve Doç. Dr. Halit Özkan'a teşekkürlerimi sunarım.

** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlähiyat Fakültesi (zozben@sakarya.edu.tr).

almışlardır. Fakat Hanefiler'in müstakil olarak hadis usulü edebiyatına ne kadar katkısı bulunduğu sorusu cevaplanmayı beklemektedir. Hadis usulüne dair eserlerin büyük bir kısmının Şâfiî müellifleri tarafından yazılmış olduğu yaygın bir kanı olsa da bu durum diğer mezheplerin bu edebiyata katkısının yeniden gözden geçirilmesine engel teşkil etmemektedir.

Müstakil olarak hadis usulü eserlerinin telifi IV. (X.) asırda başlamış, Şâfiî muhaddis İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime*'si, diğer adıyla *Ulûmü'l-hadîs*'i ise hadis usulü için bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu eser kendisinden sonra oluşturulan hadis usulü literatürünün büyük bir kısmının temel metnini teşkil etmiş, üzerine şerh, hâşiye, ihtisar, ta'lik ve nazma çekme türünden pek çok çalışma yapılmıştır. Zikredilen hususiyetine binaen bu makalede Hanefiler'in *Mukaddime* üzerine yaptığı çalışmalar konu edilmiş olsa da Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413),¹ Fasîh el-Herevî (ö. 837/1433),² Birgivî (ö. 981/1573),³ Babanzâde Ahmed Naim (ö. 1353/1934)⁴ ve Tehânevî (ö. 1394/1974)⁵ gibi Hanefî âlimlerinin hadis usulüne dair müstakil eserlerinin varlığı da unutulmamalıdır. Bu makalede *Mukaddime*'yi merkeze alan çalışmalarda Hanefî ulemâsının ne ölçüde katkısı bulunduğu ve Hanefiler'in Şâfiî bir muhaddis tarafından kaleme alınmış bu hadis usulü eserini nasıl bir okumaya tâbi tuttuklarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle onların *Mukaddime*'yi ve *Mukaddime* temelli ikincil çalışmaları esas alarak meydana getirdikleri literatürün tespiti yapılacak ve tespit edilen eserlerin özellikle mukaddimelerinden yola çıkmak suretiyle bu çalışmaların Hanefiler tarafından nasıl bir okumaya tâbi tutulduğu tetkik edilecektir. Ardından Hanefî yazarlarının kendi mezheplerinin genel anlayışına aykırı görüşlerin yer aldığı ihtilâflı meselelerde nasıl bir tutum sergilediklerini bir örnek mesele üzerinden ortaya koymak amacıyla Şâfiîler ve Hanefîler arasındaki ihtilâflı konulardan biri olan "mürsel hadis" meselesi ele alınacaktır. Bu makalenin temel iddiası ise şudur; Şâfiîler kadar olmasa da Hanefiler'in de hadis usulü edebiyatına belirli bir katkısının var olduğu *Mukaddime* temelli hadis usulü edebiyatında gözlenmektedir ve Hanefiler

1 Eserin tam künyesi için bk. Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *el-Muhtasar fî usûl'l-hadîs*, nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, İskenderiye: Dârü'd-da've, 1983.

2 Eserin tam künyesi için bk. Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Fasîh el-Herevî, *Cevâhirü'l-usûl fî ilmi hadîsi'r-Resûl*, nşr. Ebü'l-Meâlî Ethar el-Mübârekfûrî, Medine: el-Mektebetü'l-ilmîyye, t.y.

3 Eserin tam künyesi için bk. Birgivî, *Risâle fî usûl'l-hadîs*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1876.

4 Eserin tam künyesi için bk. Babanzâde Ahmed Naim, *Sâhîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi: Mukaddime*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1984.

5 Eserin tam künyesi için bk. Zafer Ahmed Tehânevî, *Kavâid fî ulûm'l-hadîs*, haz. Abdülfettâh Ebü Gudde, Halep: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1972.

oluşturdukları bu literatürün muhtevasına genellikle kendi mezheplerinin rengini katmıştır.

Hanefîler'in Mukaddime Etrafında Meydana Getirdikleri Literatür

Hanefî mezhebine mensup âlimlerin hadis usulüne katkılarını ortaya koyabilmek için öncelikle onların meydana getirdiği literatürün tespit edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple bu başlık altında onların İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sini esas alarak telif ettikleri eserler tespit edebildiğimiz ölçüde zikredilecektir. Ancak doğrudan *Mukaddime* üzerine yaptıkları çalışmalarla yetinilmeyecek, *Mukaddime*'yi esas alan ikincil çalışmalar üzerine oluşturdukları literatüre de yer verilecektir. Bu eserlerin tespitinde genellikle kaynaklarda müellifleri için Hanefî nisbesi kullanılmış olması esas alınmıştır.

Doğrudan Mukaddime Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hanefî ulemâsı tarafından doğrudan *Mukaddime* esas alınarak yapılmış iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki Alâeddin Ali b. Osman el-Mardîni et-Türkmânî'nin (ö. 750/1349) *el-Müntehab fî Ulûmi'l-hadîs* adlı eseri, ikincisi ise Alâeddin Moğultay b. Kılıç et-Türki'nin (ö. 762/1361) *İslâhu kitâbi İbni's-Salâh* adlı çalışmasıdır. İbnü's-Salâh'ın vefatından ortalama bir asır sonra yazıldığını söyleyebileceğimiz bu eserlerden ilki bir ihtisar çalışması, ikincisi ise nüket olarak ifade edilebilecek türden bir çalışmadır.

Hadis usulü alanında ürün veren, bizim tespit edebildiğimiz ilk Hanefî âlimleri olmaları sebebiyle bu eserlerin müellifleri hakkında kısaca mâlûmat vermek uygun olacaktır. Zira bu iki müellifin bazı ortak noktaları dikkati çekmektedir. Birbirleriyle münasebetlerine dair bir bilgiye ulaşmasak da ortak hocaları ve talebeleri bulunan müelliflerin her ikisi de İslâmî ilimlerdeki gelişme açısından İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden biri olan Memlûkler döneminde aynı asırda yaşamışlardır. Ayrıca Mısır'da eğitim öğretim faaliyetinde bulunan müelliflerin ikisi de Türk asıllıdır. İbnü't-Türkmânî, müderrislik yapmasının yanı sıra ömrünün son iki yılında Mısır'da Hanefî kâdilkudatlığı vazifesine getirilmiştir.⁶ Moğultay b. Kılıç ise Zâhiriyye, Mansûriyye, Nâsriyye medreseleri gibi dönemin farklı mezheplere göre eğitim veren⁷ önemli kurumlarında hadis şeyhliği yapmıştır.⁸ Çok

6 İbn Tagrîberdi, *en-Nücümü'z-zâhire*, X, 246.

7 Memlûk medreseleri hakkında bilgi için bk. Özkan, *Memlûklerin Son Asrında Hadis*, s. 39-53.

8 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 354; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 305.

yönlü ilim adamları olduklarını söyleyebileceğimiz iki müellifin de hadis usulü haricinde hadis ricali ve şerhine dair çalışmaları da bulunmaktadır.⁹ Kendilerinden önceki dönemin önemli hadis ulemâsının tedrisinden geçen bu müellifler, kendilerinden sonraki pek çok meşhur hadis âlimine de hocalık yapmıştır. Dimyâtî ve İbn Kayyim el-Cevziyye'den ders almış olan İbnü't-Türkmânî'den, Zeylâî¹⁰ ve gençlik yıllarında Irâkî istifade etmiş, Irâkî Buhârî'nin *el-Câmiu's-sâhîh*'ini de İbnü't-Türkmânî'den semâ etmiştir.¹¹ Moğultay b. Kılıç ise Mizzî, Dimyâtî, İbn Dakikül'îd, İbn Seyyidünnâs ve Sübkî gibi dönemin önemli hadis ve fıkıh âlimlerinden dersler almış, Zerkeşi, Bulkinî, Irâkî, İbnü'l-Mulakkın, Demîrî gibi önemli isimlere de hocalık etmiştir.¹²

Farklı mezhep mensuplarının bir arada eğitim öğretim faaliyetinde bulunduğu Memlûk medreselerinde hocalık yapan bu iki Hanefî âliminin mezkûr eserlerini tedrisata yardımcı olmak amacıyla kaleme aldıkları anlaşılmaktadır. Eserinin mukaddimesinde *Mukaddime*'yi ders kitabı olarak okuttuğuna dair bir bilgi bulunmasa da İbnü't-Türkmânî'nin bu muhtasar eserin öğrenimini kolaylaştırmak amacıyla telif ettiği görülmektedir. Zira o, eserini hacmi küçük, lafzı az, fakat ilmî açıdan geniş ve öğrenciler için ezberlenmesi kolay bir kitap olarak telif ettiğini ifade etmiştir.¹³ Bir sonraki neslin iki önemli Şâfîî hadisçisi ve hadis usulü alanının en muteber eserlerinin müellifleri olan Irâkî (ö. 806/1404) ve İbn Hacer de (ö. 852/1449) bu muhtasar hakkında övgüde bulunmuşlardır. Irâkî aynı zamanda hocası olan İbnü't-Türkmânî'ye ait bu eserin maksadı tam olarak yerine getirdiğini ve onun bir benzerini görmediğini dile getirmiştir.¹⁴ Moğultay b. Kılıç'ın ise *Mukaddime*'yi ders kitabı olarak okuttuğu kendi ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü o, *İslâhu kitâbi İbni's-Sâlah*'ı kendisine *Mukaddime*'yi okuyan talebelerinin arzusu üzerine kaleme aldığını ifade etmiştir. Öğrencileri ondan İbnü's-Salâh'ın ihmal ettiği halde onun ders esnasında açıkladığı hususları içeren bir eser yazmasını ve bunu dersler esnasında müracaat edilebilecek ve kaynak olacak şekilde bir mecmuada toplamasını istemişlerdir. O da ihtisar yoluyla bu eseri meydana getirmiştir.¹⁵ Dolayısıyla bu eserin

9 İbnü't-Türkmânî'nin çalışmaları için bk. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 720; Moğultay b. Kılıç'ın çalışmaları için bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XII, 313.

10 İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 310.

11 İbn Fehd, *Lahzü'l-elhâz*, s. 86.

12 Hocaları için bk. Tozlu, "Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri", s. 53-64, talebeleri için ayrıca bk. s. 73-80.

13 İbnü't-Türkmânî, *el-Müntehab*, s. 44.

14 İbn Hacer, *Ref'u'l-isr*, s. 278.

15 Moğultay b. Kılıç, *İslâh*, s. 61.

Moğultay b. Kılıç'ın ders esnasında yaptığı açıklamalardan meydana geldiğini söylemek mümkündür. En önemli meşgalesi okuduğu eserlerde gördüğü hataları düzeltmek ve bu eserlere ilâvelerde bulunmak olan Moğultay b. Kılıç,¹⁶ *Mukaddime* üzerine yaptığı çalışmada da bu usulünü sürdürmüş, bazı kısımlarda açıklayıcı notlara yer vermiş, bazı yerlerde ise İbnü's-Salâh'a itirazlarını dile getirmiştir. Ancak bu itirazların bazıları İbn Hacer, Zerkeşi ve Irâkî gibi hadis âlimleri tarafından yersiz bulunmuştur.¹⁷ Bu iki çalışmanın o dönemin medreselerinde hem Hanefîler hem de Şâfiîler tarafından ders kitabı olarak kullanılan *Mukaddime*'yi farklı telif yöntemleriyle daha anlaşılır hale getirmeyi amaçlayan çabaların bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Zira aynı dönemde Şâfiî ulemâsı tarafından da *Mukaddime*'yi esas alan benzer çalışmalar yapılmıştır.

Dolaylı Olarak *Mukaddime*'yi Esas Alan Çalışmalar

Hanefî âlimlerinin doğrudan *Mukaddime*'yi merkeze aldıkları çalışmaların zikredilen iki eserle sınırlı kalmış olması normal bir durumdur. Zira İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinin etkisi büyük Şâfiî âlimi İbn Hacer el-Askalânî ile (ö. 852/1449) birlikte yeni bir veçheye bürünmüştür. İbn Hacer'in *Mukaddime*'yi yeni bir tertibe sokarak daha sistematik bir yapıya kavuşturduğu *Nuhbetü'l-fiker*'i telifinden sonra doğrudan *Mukaddime* üzerine yapılan çalışmalar azalmış, *Nuhbetü'l-fiker* ve müellifin kendi şerhi olan *Nüzhetü'n-nazar* etrafında ayrı bir literatür oluşmaya başlamıştır.¹⁸ Irâkî'nin *Mukaddime*'yi 1002 beyitte nazma çektiği *Elfiyye*'si de benzer bir ilgiye mazhar olmuş ve *Elfiyye* üzerine de pek çok çalışma yapılmıştır.

Bu başlık altında Hanefîler'in bu ikincil çalışmalar üzerinden *Mukaddime*'yi dolaylı bir şekilde esas alarak meydana getirdikleri literatüre yer verilecektir. Tespit edebildiğimiz çalışmalar müelliflerinin vefat tarihlerine göre kronolojik olarak sıralanarak müellif ve eserlerin belirleyici özellikleri zikredilecek, ayrıca ulaşma imkânı bulduğumuz eserlerin mukaddimelerinden yola çıkılarak eserlerin yazılış amaçları ve yöntemleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

16 Kandemir, "Moğultay b. Kılıç", s. 229.

17 Tozlu, "Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri", s. 164; Moğultay b. Kılıç'ın İbnü's-Salâh'a itirazlarıyla ilgili değerlendirmeler için bk. Selâmî, *el-Muhâkemetü'l-melâh*.

18 Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri *Ulümü'l-Hadis*", s. 67.

Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mukaddime'nin tertibini beğenmeyen İbn Hacer onu *Nuhbetü'l-fiker* ismiyle yeniden düzenleyip ihtisar etmiş, bazı yeni bölümler eklemiş, ardından da bu çalışmayı *Nüzhetü'n-nazar fi tavzihi Nuhbetü'l-fiker* adıyla şerhetmiştir. *Nuhbetü'l-fiker* ve şerhi, usûl-i hadis konularını özlü bir şekilde ele alması yanında müellifinin şöhreti sebebiyle de büyük ilgi görmüş, yüzyıllar boyunca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.¹⁹ İbn Hacer'in bu eserleri Hanefî mezhebine mensup Osmanlı medreseleri yanında²⁰ çoğunluğu Hanefî olan Hint alt kıtasındaki medreselerde de ders kitabı olarak kullanılmıştır.²¹ Çeşitli türlerden pek çok çalışmaya esas teşkil eden *Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar*²² üzerine Hanefî âlimlerinin de farklı telif türlerinde eser verdikleri görülmektedir. Bu çalışmalardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Ş Takıyyüddin Ebü'l-Abbas eş-Şümünî (ö. 872/1468), *el-Âlî'r-rütbe şerhi Nazmî'n-Nuhbe*.

Önceleri Mâlikî iken sonradan Hanefî mezhebini benimseyen ve aslen Cezayirli olan Şümünî, Memlükler döneminde Kahire'de müderrislik yapmıştır. İbn Hacer'e talebelik etmiş, Irâkî ve Bulkînî'den ise küçük yaşta icâzet almıştır. Meşhur hadis âlimleri Süyûtî ve Sehâvî ise onun önemli talebeleri arasında yer almaktadır.²³ Şümünî'nin Mâlikî âlimi olan babası Kemâleddin eş-Şümünî *Nuhbetü'l-fiker*'i nazma çekmiştir. Babasının bu manzum eserini talebelerine okutan Takıyyüddin eş-Şümünî de talebelerinin bu eserin kapalı ve anlaşılmayan kısımlarını açıklayan bir ta'lik yazmasını talep etmeleri üzerine bir ta'lik kaleme almıştır. Ancak kendisinin ifade ettiği üzere bu ta'liki okuturken bazı ilâve, eksiltme ve değişikliklerde bulunmuştur. Sonuç itibariyle günümüze ulaşmış olan bu eser ortaya çıkmıştır.²⁴

19 Kandemir, "Mukaddimetü İbnî's-Salâh", s. 123.

20 Osmanlı medreseleri ders programında *Nuhbe*'nin yeri için bk. Atay, *Osmânlılarda Yüksek Din Eğitimi*, s. 113.

21 Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri *Ulûmu'l-Hadis*", s. 67.

22 *Nuhbe* ve *Nüzhe* şerh ve hâşiyeleri hakkında genel bilgi için bk. Engin "Hadis Literatüründe Hâşiyeler", s. 76-98; Ayrıca bk. Cihan "Osmânlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûlü Hadis Eserleri", s. 127-36.

23 Şümünî, *el-Âlî'r-rütbe*, neşredenin girişi, s. 25-26; Temîmî, *Tabâkâtü's-seniyye*, II, 82-83.

24 Şümünî, *el-Âlî'r-rütbe*, s. 86.

§ Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474), *Hâşiyetü İbn Kutluboğa alâ Şerhi Nuhbeti'l-fiker (el-Kavlü'l-mübtaker alâ Şerhi Nuhbeti'l-fiker)*.

İbn Hacer ve Zerkeşî'nin talebesi olan Türk asıllı Hanefî âlimi Kâsım b. Kutluboğa da Kahire'de eğitim öğretim faaliyetinde bulunmuştur.²⁵ *Nüzhetü'n-nazar*'ın ilk hâşiyesi sayılan bu eser²⁶ İbn Hacer'in maksadını izah eden kendi takrirlerini içermesi sebebiyle önemli görülmektedir. Çünkü İbn Hacer'in öğrencisi olan Kâsım b. Kutluboğa, *Nüzhe*'yi ya ona okumuş ya da ona okunurken semâ etmiş ve bu takrirleri not almıştır.²⁷ Dolayısıyla İbn Kutluboğa hâşiyeyi yazma sebebine dair bir açıklamada bulunmasa da bu hâşiyenin hocası İbn Hacer ile yapılan derslerde aldığı notlardan meydana gelmiş olması muhtemeldir.

§ Radyüddin Muhammed b. İbrâhim el-Halebî İbnü'l-Hanbelî (ö. 971/1563), *Minahu'n-nuğbe alâ Şerhi'n-Nuhbe*,²⁸ *Kafvü'l-eser fi safvi ulümü'l-eser, el-Fer'ül-esis fi usûli'l-hadis*.

Halepli ilim adamı İbnü'l-Hanbelî'nin kendisi Hanefîliği benimsemesine rağmen babası ve dedeleri Hanbelî olduğu için İbnü'l-Hanbelî olarak tanınmaktadır.²⁹ İbnü'l-Hanbelî, İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*'ını hocası İbn Arûs ed-Deyrûtî eş-Şâfiî'ye okurken *Minahu'n-nuğbe* ismini verdiği bir hâşiye kaleme almış ve hocasından istifade ile bazı ziyadelerde bulunmuştur.³⁰ Kendisinin ders esnasında aldığı notlardan meydana geldiği anlaşılan bu eser, müellifin ifade ettiğine göre hocası Deyrûtî'nin ihtilâflı meselelerde Hanefîliğe muhalif olan bazı tercihlerini de içermektedir.³¹

İbnü'l-Hanbelî *Minahu'n-nuğbe*'nin telhisi olan *Kafvü'l-eser*'i ise kendisinden önce telif edilmiş *Nuhbetü'l-fiker* şerh ve hâşiyelerinden istifade ederek meydana getirmiştir.³² *Minahu'n-nuğbe* sadece Şâfiî ulemâsının görüşlerini ihtiva ederken müellif bu eserinde hangi mezhepten olursa olsun herkesin kitaptan istifade etmesi ve meselenin tam olarak anlaşılması için ihtilâflı meselelerde Şâfiî usulcülerinin yanında Hanefî usulcülerinin

25 İbn Kutluboğa, *Hâşiyetü İbn Kutluboğa alâ Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, neşredenin girişi, s. 8.

26 İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*, neşredenin girişi, s. 44.

27 İbn Kutluboğa, *Hâşiyetü İbn Kutluboğa alâ Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, neşredenin girişi, s. 12.

28 Eserin ismi *Kafvü'l-eser*'de *Menhu'n-nuğbe* olarak kaydedilmiştir (Bk. İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*, s. 45).

29 İzgi, "İbnü'l-Hanbelî", s. 68.

30 İbnü'l-Hanbelî, *Minahu'n-nuğbe*, vr. 1^b. Bu eser Ürdün Üniversitesi'nde doktora tezi olarak Abdülmelik b. Zâfir el-Mâcûnî tarafından tahkik edilmiştir.

31 İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*, neşredenin girişi, s. 45.

32 İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*, s. 46.

görüşlerine de yer vermiş, konuyla ilgili farklı görüşleri zikrettikten sonra kendi kabul ettiği görüşü açıklamıştır.³³ Dolayısıyla İbnü'l-Hanbelî'nin ilk eseri *Minahu'n-nuğbe*'yi Hanefî mezhebi görüşleri açısından tekrar gözden geçirerek bu eseri meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda İbnü'l-Hanbelî *Kafvü'l-eser* üzerine *el-Fer'ul-esîs fî usûlî'l-hadîs* isimli bir şerh yazmıştır.³⁴

§ Vecîhüddin el-Alevî el-Gücerâtî (ö. 998/1589), *Şerhu Nüzhetü'n-nazar*.

Devrinin aklî ve naklî ilimler tedrisinde önde gelen üstatlarından olan Vecîhüddin el-Gücerâtî medreselerde ders kitabı olarak okutulan eserlere şerh ve hâşiye yazmakla iştiğal etmiş Hindistanlı Hanefî bir ilim adamıdır.³⁵ Bu şerhi de Hint medreselerinde ders kitabı olarak okutulan *Nüzhetü'n-nazar*'ın tedrisine yardımcı olmak için kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Ali el-Kârî *Nüzhe* şerhinde onun bu eserinden büyük ölçüde istifade etmiştir. Ancak ondan yaptığı nakillerde çoğu zaman ismini tasrih etmemiş ve “kâleş-şârih” ifadesini kullanmıştır.³⁶

§ Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî (ö. 1014/1605), *Mustalahâtü ehli'l-eser alâ Şerhi Nuhbeti'l-fiker*.

Herat'ta doğup eğitimini Mekke'de tamamlayan Ali el-Kârî³⁷ bu şerhi yazma sebebinin bazı dostlarının kendisine *Nüzhetü'n-nazar*'ı okumak istemeleri üzerine, İbn Hacer'in yazdıklarına dair kendisinin ve bazı ulemânın açıklamalarını toplama arzusu olarak ifade etmektedir.³⁸ Hanefî mezhebine son derece bağlı olan Ali el-Kârî'nin³⁹ bu eseri Hanefî muhaddislerinin görüşlerini açıklaması açısından önemli görülmektedir. Kâsım b. Kutluboğâ'nın *Hâşiye*'sinin büyük bir kısmını içeren eser, bazı konularda ise onun görüşlerini tartışmaktadır.⁴⁰

33 İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*, s. 46; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 29.

34 *el-Fer'ul-esîs* Ebû Abdurrahman Nebîl Salâh tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Dimyat: Mektebetü İbn Abbas, 2008). Ayrıca bu eser Ümmülkurâ Üniversitesinde Bedr b. Cezâ ed-Devserî tarafından yüksek lisans tezi olarak da çalışılmıştır.

35 Gücerâtî, *Şerhu Nüzhetü'n-nazar*, neşredenin girişi, s. 13-14; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtîr*, IV, 442.

36 Gücerâtî, *Şerhu Nüzhetü'n-nazar*, neşredenin girişi, s. 9; ayrıca bk. Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 64.

37 Özel, “Ali el-Kârî”, s. 403.

38 Ali el-Kârî, *Mustalahâtü ehli'l-eser*, s. 117-18.

39 Özel, “Ali el-Kârî”, s. 403.

40 Kutlay, *el-İmâm Aliyyu'l-Kârî*, s. 177.

§ İmâdüddin Muhammed Ârif Abdünnebî Osmânî, (ö. 1020/1611), *Şerhu Şerhi Nuhbetü'l-fiker*.

Döneminin dinî ilimleri konusunda önde gelen Hanefî Hint ulemâsından olan ve pek çok eser telif eden Abdünnebî Osmânî'ye bir *Nüzhetü'n-nazar* şerhi nispet edilmektedir.⁴¹

§ Muhyiddin Abdülkâdir b. Şeyh Abdullah el-Ayderûsî (1037/1627), *Şerhu Şerhi Nuhbetü'l-fiker*.

Hint alt kıtası Hanefî âlimlerinden olan⁴² Ayderûsî sûfî ve muhaddis olarak tanınmaktadır. Ahmedâbâd'daki aile medreselerinde tasavvuf ve hadis dersleri vermiştir.⁴³ Pek çok eser telif eden Ayderûsî'ye bir *Nüzhetü'n-nazar* şerhi nispet edilmektedir.⁴⁴

§ Muhammed Seriyüddin b. İbrâhim ed-Derûrî el-Mısrî (ö. 1066/1655), *Hâşiyeye alâ Nüzhetü'n-nazar*.

Hayatıyla ilgili bilgi bulunmayan Mısrî, kendisine *Nuhbetü'l-fiker* şerhini okuyanlara bu eserde bulunan bazı kapalılıkları açıklamak ve kendisinin derslerde takip ettiği fakat ismini açıklamadığı İbn Hacer'in iki öğrencisine ait iki hâşiyenin eksik bıraktığı yönleri tamamlamak üzere bu hâşiyeyi kaleme aldığını ifade etmiştir.⁴⁵

§ Muhammed Ekrem en-Nasrbûrî es-Sindî (XI. asır), *İmânü'n-nazar Şerhu Şerhi Nuhbetü'l-fiker*.

Hint alt kıtasının Sind bölgesine mensup olan Sindî, hem kendi memleketinde hem de Mekke'de hadis eğitimi almıştır.⁴⁶ Sindî, usûl-i hadise tâbi olmaya ve onun ince kurallarını araştırmaya aşırı düşkünlüğünün kendisinin bu şerhi yazmasına sebep olduğunu dile getirmiştir. Bu şerhte *Nuhbetü'l-fiker*'deki muğlak kısımları çözüme kavuşturmuş, kapalı kısımları açıklamış ve itirazlara cevap vermiştir.⁴⁷ Sindî'nin bu eserinde büyük ölçüde Ali el-Kârî'nin *Nüzhetü'n-nazar* şerhine dayandığı ifade edilmektedir.⁴⁸ Ayrıca

41 Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, V, 581; Ishaq, *India's Contribution to the Study of Hadith Literature*, s. 139; Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 64.

42 Cehlemî, *Hadâiku'l-Hanefiyye*, s. 427.

43 Ishaq, *India's Contribution*, s. 138.

44 Kandehevî, *Minhatu'l-mugîs*, s. 43.

45 Derûrî, *Hâşiyeye alâ Nüzhetü'n-nazar*, vr. 1^b; İsmi açıklanmayan iki hâşiyenin İbn Kutluboğa ve İbn Ebû Şerîf'e ait olduğu hakkında bk. Nurseyf, *Nuhbetü'l-fiker*, s. 154.

46 Sindî, *İmânü'n-nazar*, neşredenin girişi, s. 10.

47 Sindî, *İmânü'n-nazar*, s. 1.

48 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, neşredenin girişi, s. 16.

Sindî Hanefî mezhebinin sünnetle ilgili görüşlerini aktarırken Serahsî'nin *Usûl*'ünün ve Sadrüşşerîa el-Buhârî'nin *Tavzîh*'inin sünnet bölümlerinden istifade etmiştir.⁴⁹

§ Ahmed b. Muhammed el-Kevâkibî el-Halebî el-Hanefî (ö. 1124/1712), *Hâşiye alâ Şerhi'n-Nuhbe*.

Müellif Ahmed el-Kevâkibî Halep'te yetmiş bir Hanefî fakihî ve müftü-südüdür.⁵⁰ Halebî'nin eseri bazı kaynaklarda şerh olarak geçse de müellif eser-in girişinde bu çalışmasını hâşiye olarak adlandırmış ve bu hâşiyeyi ders sırasındaki müzakereler ve münakaşalar esnasında kaleme aldığını ifade etmiştir.⁵¹

§ İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), *Şerhu'n-Nuhbe*.

Sûfî bir ilim adamı olan İsmail Hakkı asrının velût müellifleri arasında yer almaktadır. İsmâil Hakkı *Nuhbetü'l-fiker* şerhinin girişinde bu şerhi yaz-masının Allah tarafından kalbine ilkâ edildiğini ve bu şerhi yazma amacının Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu dile getirmiştir.⁵² Eserlerinde kullandığı hadisler esas alınarak yapılan bir çalışmada Bursevî'nin hadisler konu-sunda muhaddis sıfatıyla değil de mutasavvıf sıfatıyla hareket ettiği ve ha-disçilere nazaran daha müsamahakâr olduğu tespit edilmiştir.⁵³ Bursevî'nin *Nuhbetü'l-fiker* şerhi onun bir mutasavvıf olarak hadis usulü konularında nasıl bir tutum sergilediğinin tespitine imkân sağlayabilmesi sebebiyle de önem arzemektedir.⁵⁴

§ Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî, *Şerhu Nüzheti'n-nazar*.

1136 yılında hâlâ hayatta olduğu ifade edilen Mudurnî'nin⁵⁵ Konya Yûsuf Ağa Kütüphanesi'nde 172 varaklık uzunca bir *Nüzhetü'n-nazar* şerhi bulun-maktadır. Mudurnî şerhinin başında bu çalışmasında İbn Hacer'in söyledik-leriyle ilgili kendi görüşlerini bir araya getirdiğini ifade etmiştir.⁵⁶

49 Türkmânî, *Dirâsât*, s. 86.

50 Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 240.

51 Kevâkibî, *Hâşiye*, vr. 29^b.

52 İsmail Hakkı Bursevî, *Şerhu'n-Nuhbe*, vr. 1^b.

53 Avcı, "Sûfilerin Hadis Tespit Ölçüleri", s. 29.

54 Necmi Sarı tarafından Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde "İsmail Hakkı Bursevî ve *Şerhu Nuhbetü'l-Fiker* Adlı Eseri" başlıklı bir doktora çalışması yapılmakta ve eserin tahkiki gerçekleştirilmektedir.

55 Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, XII, 36.

56 Mudurnî, *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, vr. 1^b.

§ Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan İbn Himmât
(ö. 1175/1761), *Şerhu Hulâsati'n-Nuhbe*.

Şam'da doğup, İstanbul'da yaşamış ve Kahire'de vefat etmiş Türk asıllı bir muhaddis olan Himmetzâde,⁵⁷ eserinin girişinde kendisinin *Nuhbetü'l-fiker*'i okuduğundan ve bazı âlimlerin *Nuhbe*'yi tenkit ettiğinden bahsettikten sonra birtakım dostlarının arzusu üzerine *Nuhbe*'ye bir hulâsa yazdığını ifade etmiştir. İbn Himmât, bu hulâsayı bitirdikten sonra bu özet metnin bazı lafızlarını açıklamak üzere bir de şerh kaleme almıştır.⁵⁸ Hadis usulüne dair *Netîcetü'n-nazar* isimli başka bir eseri daha bulunan İbn Himmât, "İşareti emir, emrine uymak ise ecir olan kişi beni isnat ilminin dağınıklığını bir araya getiren, ilkelerini ve maksatlarını içeren bir mukaddime yazmaya sevketti" diyerek bu eseri yazma sebebinin dile getirmiş ve bu çalışmayı müstakil bir hadis usulü eseri olarak sunmuştur.⁵⁹

§ Ebü'l-Hasan Hüseyin b. Muhammed es-Sindî (ö. 1187/1773), *Behcetü'n-nazar*.

Sind bölgesine mensup Hanefî âlimlerinden olup Medine'ye yerleşen Sindî,⁶⁰ eserinin mukaddimesinde *Nüzhetü'n-nazar*'daki bazı kapalı kısımların açıklanması ve problemlerin çözülmesine duyulan ihtiyaç sebebiyle bu eseri kaleme aldığını ifade etmiştir.⁶¹ O bu eserinde Muhammed Ekrem Sindî ve Ali el-Kârî'nin şerhlerinden istifade etmiştir.⁶² *Behcetü'n-nazar*, Gulâm Mustafa Kâsımî'nin tahkikiyle Haydarâbâd'da Şah Veliyyullah Akademisi tarafından neşredilmiştir. Bu baskıda ayrıca Kâsım b. Kutluboga'nın *Ta'likâtı*' da kitaba eklenmiştir.⁶³

§ Muhammed b. Mahmûd Trabzonî (ö. 1200/1785), *Hâşiye alâ Nuhbetü'l-fiker*.

Trabzon'da doğup İslâm dünyasının farklı bölgelerinde eğitim alan Hanefî fakihi Trabzonî, Süleymaniye Medresesi'nde müderris olarak görev yapmıştır.⁶⁴ Trabzonî *Nuhbetü'l-fiker*'i şerhi *Nüzhetü'n-nazar* ile birlikte iki kere okutmuş ve bu dersler esasında anlaşılması zor bazı kapalı kısımlar

57 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IX, 225.

58 İbn Himmât, *Şerhu Hulâsati'n-Nuhbe*, n vr. 3^b.

59 İbn Himmât, *Netîcetü'n-nazar*, vr. 1^b.

60 Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VI, 824.

61 Sindî, *Behcetü'n-nazar*, nr. 733, vr. 1^b.

62 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, neşredenin girişi, s. 16.

63 Bk. Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 78-79.

64 Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 89.

olduğunu görmüştür. Eseri üçüncü defa okutuşu esnasında ise birtakım açıklamalarda bulunmuş ve bazı meseleler eklemiştir. Trabzonî eserinin girişinde bu çalışmasında en çok Ali el-Kârî'nin şerhinden istifade ettiğini dile getirmiştir.⁶⁵

§ Muhammed Murtazâ el-Hüseynî el-Alevî ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), *Bulgatü'l-erîb fi mustalahi âsârî'l-habîb*.

Eserin müellifi meşhur Arapça sözlüğü *Tâcü'l-arûs*'un da sahibi olan Zebîdî, Hindistan, Yemen ve Mısır'da eğitim almıştır.⁶⁶ Bu eseri kendisi ve kendisinden sonrakiler için kadim ve hadis muhaddislerin kullandığı ıstılahların beyanını içeren bir tezkire olarak kaleme aldığını ifade eden müellif, bu eserinde her tâlibin istifade edebilmesi için kolay bir yöntem benimsediğini de dile getirmiştir.⁶⁷ Zebîdî açıkça belirtme de bu eser *Nuhbetü'l-fiker*'in ve *Nüzhetü'n-nazar*'ın ihtisarını içermektedir.⁶⁸

§ Muhammed Âbid es-Sindî (ö. 1257/1841), *Şerhu Şerhi Nuhbetü'l-fiker*.

Hanefî fakihî ve hadis âlimi olarak vasıflanan Muhammed Âbid es-Sindî memleketi Sind'de eğitim aldıktan sonra çeşitli vesilelerle Zebîd, San'a ve Mısır'da bulunmuştur. Daha sonra Medine'ye yerleşen Sindî burada reîsülulemâ makamına getirilmiştir.⁶⁹ Kendisine bir *Nüzhetü'n-nazar* şerhi nispet edilmektedir.⁷⁰

§ Yûsuf b. Muhammed el-Gazzî el-Hanefî (ö. 1290/1873), *Hâşiye Câmia ale'l-ferîde bi-ilmî'l-mustalah*.

Aslen Gazzeli olan müellif Ezher'de eğitim almıştır.⁷¹ Gazzî mensur eserin ezberlenmesinin zor, manzumun ise ezberlenmesinin daha kolay olduğunu ifade ederek *Nuhbetü'l-fiker*'i elli üç beyitte nazma çevirmiştir. Ardından da hem *Nuhbe*'deki hem de Irâkî'nin *Elfiyye*'sindeki bazı meseleleri açıklamak üzere bu nazma bir hâşiye yazmıştır.⁷²

65 Trabzonî, *Hâşiye*, vr. 1^b.

66 Durmuş, "Zebîdî", s. 168.

67 Zebîdî, *Bulgatü'l-erîb*, s. 187.

68 Zebîdî, *Bulgatü'l-erîb*, neşredenin girişi, s. 144.

69 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 179; ayrıca bk. İnce, "Sindî, Muhammed Âbid", s. 246-47.

70 Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 80.

71 Gazzî, *Hâşiye*, neşredenin girişi, s. 73-74.

72 Gazzî, *Hâşiye*, s. 123.

§ Kadı Mustafa Kâmil Yemli hazâde el-Elbistânî (ö. 1294/1877), *Ta'likât kâfiye alâ manzûmeti Nuhbetü'l-fiker*.

İlim adamı kişiliğinin yanında edip ve nâzım olarak da vasedilen Yemli hazâde,⁷³ kendisinden *Nuhbetü'l-fiker* dersi alan pek çok öğrencinin bu eseri nazma çevirmesi ve aksâmü'l-hadisi kolay bir yolla açıklaması yönündeki talepleri üzerine *el-Manzûmetü'l-aliyye fi'l-ahbârî'n-nebeviyye* adlı manzumeyi kaleme almış ve onun üzerine bir ta'lik yazmıştır.⁷⁴

§ Muhammed Râsim Malatî (ö. 1316/1898), *Nuhbetü'l-belâga fi şerhi Nuhbetü'l-fiker*.

Sûfi, fakih ve usulcü olarak vasıflanan Hanefî ilim adamı Malatî Diyarbakır'da mahkeme reisi olarak görev yapmıştır. Kendisine bir *Nuhbetü'l-fiker* şerhi nispet edilmektedir.⁷⁵

§ Abdülhakîm el-Efgânî el-Kandehârî (ö. 1326/1908), *Takrîrât alâ Şerhi'n-Nuhbe*.

Hanefî fakihî, usulcü, muhaddis, müfessir ve zâhit olarak vasedilen Efgânî Dımaşk'ta yaşamıştır. Fıkıh ve hadis bilgisi insanlar tarafından kabul gören ve pek çok şerh ve hâşiye yazmış olan Efgânî'ye⁷⁶ bir de *Nuhbetü'l-fiker* şerhi nispet edilmektedir.⁷⁷

§ Muhammed Abdullah el-Azîmâbâdî et-Tunkî, *İkdü'd-dürer fi cidi Nüzhetü'n-nazar*.

Hindistanlı Hanefî âlimi Tunkî'ye ait bu eser *Nüzhetü'n-nazar* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Müellif bu eserinde Ali el-Kârî'nin şerhinden istifade etmiştir.⁷⁸ Bu hâşiyenin başka *Nüzhetü'n-nazar* hâşiyeleriyle birlikte Delhi'de yapılmış eski bir baskısı bulunmaktadır.

Zikredilen bu eser listesinden anlaşıldığı üzere daha İbn Hacer'in kendisi hayattayken Mısır'daki Hanefî talebeleri tarafından onun hadis usulü eserleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak İbn Hacer'in bu etkisi Mısır'la sınırlı kalmamış, hem Anadolu'daki hem de Arap dünyasındaki Hanefî ilim adamları onun *Nuhbetü'l-fiker*'i ve *Nüzhetü'n-nazar*'ı

73 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XII, 275.

74 Yemli hazâde, *Ta'likât*, s. 2-4.

75 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IX, 304; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 395.

76 Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 283.

77 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, V, 94.

78 Garsî, *en-Nüketü'l-gurer*, s. 10.

üzerine çalışmaya devam etmiştir. İslâmî ilimlere en büyük katkısı hadis alanında sağlayan Hint ulemâsının da İbn Hacer'in bu iki eseri üzerinde epeyce mesai harcadığı, özellikle *Nuhbe*'nin medrese ders programına girilmesiyle bu esere şerh ve hâşiye yazma geleneğinin artarak devam ettiği görülmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar* üzerinde Hanefiler'in böyle bir ilmî mesai sarfetmiş olmalarının, bu çalışmaların farklı bölgelerdeki Hanefiler tarafından medreselerde ders kitabı olarak kullanılmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ulaşabildiğimiz eserlerin mukaddimelerinde yer alan ifadelerle bakıldığında da bu çalışmaların ya müelliflerin hocalarından dinledikleri dersler esnasında aldıkları notlardan oluştuğu ya da çoğu zaman öğrencilerin talebi üzerine bu eserleri daha anlaşılır kılarak öğretime yardımcı olmak amacıyla dersi okutan müderrisler tarafından telif edildiği görülmektedir. Bu şerh ve hâşiyelerle ilgili dikkati çeken bir başka husus da Ali el-Kârî'nin şerhinin kendisinden sonraki Hanefî müelliflerinin çalışmalarının bir kısmına kaynaklık etmiş olmasıdır.

Elfiyye Üzerine Yapılan Çalışmalar

İbn Hacer'in hocası meşhur Şâfiî hadis âlimi Irâkî (ö. 806/1404), *et-Takyid ve'l-izâh* adıyla şerhettiği İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sini kolayca ezberlenmesi için 1002 beyitte özetlemiştir. Irâkî bu çalışmasında *Mukaddime*'deki tertibi esas almış, ancak bazı ziyade ve tenkitlerde de bulunmuştur.⁸⁰ Irâkî'nin *Elfiyye*'si büyük bir ilgiye mazhar olmuş, müellifin kendi şerhi de dahil olmak üzere üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ayrıca *Elfiyye* İslâm dünyasının farklı bölgelerindeki eğitim kurumlarında ders kitabı olarak da kullanılmıştır. Meselâ Mısır dârülhadislerinden birinde ders okutan Necmeddin el-Gaytî (ö. 984/1576) hadis tedrisatı verilen kurumlarda Irâkî'nin *Elfiyye*'si ve şerhi nevinden eserlerin okutulduğunu dile getirmiştir.⁸¹ Osmanlı medreseleri ders programında da *Nuhbetü'l-fiker*'in yanında *Elfiyye*'nin de yer aldığı görülmektedir.⁸² *Nuhbe* ve *Nüzhe* kadar olmasa da Hanefî âlimleri tarafından *Elfiyye* üzerine de bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bizim tespit edebildiklerimiz şunlardır:

79 Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 65.

80 Teker, "Hadis Usûlü Edebiyatında Elfiyyeler, Iraki ve Elfiyyesi", s. 68.

81 Yardım, *Hadis I*, s. 188.

82 Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, s. 113.

§ İsmâil b. İbrâhim Mecdüddin el-Belbîsî (ö. 802/1399), *Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî*.

Kahire'de Hanefî kadısı olarak görev yapmış olan Belbîsî yukarıda zikri geçen Moğultay b. Kılıç ve Türkmânî'den ders almıştır.⁸³ Aynı zamanda Irâkî'nin muasırı olan Belbîsî'ye bir *Elfiyye* şerhi nispet edilmektedir.⁸⁴

§ Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474), *Hâşiye alâ Şerhi Elfiyyeti'l-mustalah li'l-Irâkî*.

Hocası İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*'ına hâşiye yazan Hanefî muhaddis İbn Kutluboğa, hocasının hocası olan Irâkî'nin *Elfiyye*'sine de bir hâşiye yazmıştır. Hâşiyesinin girişinde ifade ettiği üzere İbn Kutluboğa bu hâşiyeyi *Elfiyye* kendisine okunurken kaleme almıştır.⁸⁵

§ Abdurrahman b. Ebû Bekir Zeynüddin el-Aynî (ö. 893/1487), *Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî*.

Dimaşk'ta yazılan bu eser müstakil bir şerh olmayıp Irâkî'nin *Elfiyye* üzerine yazdığı kendi şerhinin telhîsidir. Ancak Aynî, Irâkî'nin şerhinden farklı bir yöntem kullanarak kolay anlaşılır olması amacıyla eserini memzûc yöntemle kaleme almıştır. Bu eserin Mısır'da elli yedi varaklık yazma bir nüshası bulunmaktadır.⁸⁶

§ Seyyid Şerîf Muhammed Emîn, Emîr Pâdişah (ö. 987/1579) *Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî*.

Eserin müellifi Emîr Pâdişah Horasan'da doğup Buhara'da yetişmiş bir Hanefî fakihidir. Mekke'de tamamlanmış olan bu eser Irâkî'nin kendisine ait *Elfiyye* şerhinin bir özetidir.⁸⁷

§ Muhammed İdrîs el-Kandehlevî (ö. 1394/1974) *Minhatü'l-mugîs fi Şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*.

Diyûbend ulemâsından olan Hint alt kıtası hadisçilerinden Kandehlevî, eserinin mukaddimesinde Irâkî'nin *Elfiyye*'sinin hadis usulü açısından çok önemli olduğunu, ancak nazmının veciz oluşu sebebiyle talebelerin bu eseri anlamakta güçlük çektiğini dile getirmiştir. Kandehlevî bu güçlüğü ortadan

83 Sehâvî, *ed-Dav'ül-lâmi'*, II, 286.

84 Bağdathî İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 215.

85 İbn Kutluboğa, *Hâşiye alâ Şerhi Elfiyyeti'l-Irâkî*, vr. 256^b.

86 Abdülkerim, *el-Hâfız el-Irâkî*, III, 934-35.

87 Koca, "Emîr Pâdişah", s. 143-44. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Şehid Ali Paşa, nr. 340) bulunmaktadır.

kaldırmak ve eserin kapalı kısımlarını açıklamak üzere orta hacimli bir şerh kaleme almıştır. Bu eserin en dikkat çekici özelliği fukaha ve hadisçiler arasındaki ihtilâflı mevzuları ortaya koymayı amaçlamasıdır. Eserinin hem hadis usulünü hem de fıkıh usulünü kapsamasını amaçlayan müellif, eserinde iki tarafın da ihtilâflı meselelerdeki cevaplarını delilleriyle birlikte ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Kandehlevî bu şerhi yazarken hadis usulü alanında Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvî*'sinden ve Sehâvî'nin *Elfiyye* şerhinden istifade etmiş, fıkıh usulü konularında ise Hanefî âlimi İbnü'l-Hümâm'ın *Tahrîr* adlı eseri ve şerhlerini esas almıştır.⁸⁸

Hanefî âlimleri tarafından *Elfiyye* üzerine yapıldığını tespit ettiğimiz çalışmalar sayıca İbn Hacer'in eserleri üzerine yapılan çalışmalardan azdır. Bununla birlikte *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar*'da olduğu gibi *Elfiyye* üzerine yapılan çalışmaların da öğretime yardımcı olmak amacıyla kaleme alındığı görülmektedir.

Netice itibarıyla *Mukaddime*, *Nuhbetü'l-fiker*, *Nüzhetü'n-nazar* ve *Elfiyye* üzerine yapılmış toplam otuz bir adet çalışma tespit edilmiştir. Daha ayrıntılı taramalar yapılarak daha fazla sayıda esere ulaşmak da mümkündür. Özellikle Hint alt kıtasında bu eserler üzerine yapılan çalışmaların sayısı daha geniş taramalarla arttırılabilir. Ancak yine de sayıca azımsanamayacak olan tespit ettiğimiz bu literatür bize Hanefîler'in en azından *Mukaddime* merkezli hadis usulü edebiyatına belirli bir katkıda bulunduğunu göstermektedir. Mezkûr eserlerin medreselerde Hanefîler tarafından da kullanılmış olması bu katkının en önemli sebebi olarak görülmektedir. Zira İslâm dünyasındaki şerh ve hâşiye geleneği medreselerle ve tedris üslûbuyla yakın irtibatlı olarak ortaya çıkıp gelişmiştir.⁸⁹ Zaten bir ders notu olarak tertip edilen *Mukaddime* ve onu esas alan diğer üç eser sistematik olmaları sebebiyle Şâfiîler tarafından olduğu gibi Hanefîler tarafından da ders kitabı olarak kullanılma-ya elverişli bulunmuş ve hadis usulü edebiyatının gelişimini yeni teliflerden ziyade bu eserler üzerine yapılan çalışmalar belirlemiştir. Hanefîler de yukarıda zikri geçen eserlerle bu edebiyata katkı sunmuştur.

Hadis usulü eserlerini mezhep ve temayüllere göre ayırma girişimi çağdaş dönemin getirdiği parçacı ilim anlayışının ve ilgili alanlardan kopuk ihtisaslaşmanın getirdiği bir problem olarak görülmektedir.⁹⁰ Hadis usulü alanında Şâfiî etkisinin görünür olması ise eğitim sisteminin genel havasıyla da irtibatlıdır. Zira genel olarak medreselerde Şâfiî geleneğinin mevcudiyetinde

88 Kandehlevî, *Minha*, s. 113-14.

89 Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, s. 28.

90 Hatipoğlu, "Hanefî Usulünün Genel Hadis Usulüne Katkısı Üzerine", II, 345.

siyasî, kültürel ve içtimaî unsurların etkisi olduğu düşünülmektedir. Çünkü Selçuklular başta olmak üzere Türk hükümdarları genelde Hanefî olmalarına rağmen mevcut siyasî ve kültürel ortam sebebiyle Şâfiî-Eş'arî çizgisindeki âlimler destek görmüştür. Osmanlı medreselerinde de Nizâmiye medreselerinin tesiriyle bu durum sürmüş ve Şâfiî âlimlerinin eserleri okutulmaya devam etmiştir.⁹¹ Dolayısıyla genel konjonktüre binaen hadis usulü alanında da Şâfiî ulemâsının görünür bir etkisinin olması normal olmakla birlikte bu durum Hanefîler'in bu alana katkılarının olmadığını göstermemektedir. Ayrıca bu eserlerin Hanefîler tarafından da temel eserler olarak kabul görmesi, hadis usulü eserlerinde mezhep faktörünün çok fazla dikkate alınmadığını, fıkıh usulü kitapları Hanefî fıkıh usulü, Şâfiî fıkıh usulü gibi mezheplere göre tasnif edilirken hadis usulü eserleri için böyle bir tasnifin aslında çok uygun olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak Hanefîler tarafından bu eserler üzerine telif edilen şerh, hâşiye ve ta'lik türü çalışmalarda Hanefî müelliflerinin ihtilâflı konularda kendi mezheplerinin görüşlerine değinmiş olmaları muhtemeldir. Zira bir eseri esas alarak çalışma yapmak o eseri tamamıyla tasvip etmek anlamına gelmez. Nitekim Irâkî ve İbn Hacer gibi Şâfiî âlimleri de dahil olmak üzere *Mukaddime*'yi esas alan müellifler gerekli gördükleri yerlerde İbnü's-Salâh'a olan eleştirilerini dile getirmişlerdir.⁹² Hanefîler'in ihtilâflı meselelerde nasıl bir tutum sergilediğini tespit etmek için ise iki mezhep arasındaki ihtilâflı usul konularının mukayeseli bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Aşağıda buna bir örnek teşkil etmesi amacıyla bu meselelerden biri olan "mürsel hadis" konusu böyle bir bakış açısıyla ele alınacaktır.

Mürsel Hadis Meselesi Örneğinde Hanefî Hadis Usulü Yazarlarının İhtilâflı Meselelere Yaklaşımı

Fıkıh usulü eserlerinde farklı bir yöntemle de olsa hadis usulünün kapsamına giren pek çok konuyu ele alan Hanefî âlimleri, hadisle ilgili bazı meselelerde kendilerine has fikirlere yer vermişlerdir. Bunlardan biri de mürsel hadis meselesidir. Birinci bölümde zikrettiğimiz çalışmaları esas alarak mürsel hadis meselesi örneğinde Hanefî hadis usulü müelliflerinin ihtilâflı konularda nasıl bir tutum sergilediklerini ortaya koymaya çalışacağımız bu bölümde, öncelikle hadis usulü eserlerinde ve Hanefî fıkıh usulünde mürsel

⁹¹ Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri *Ulûmu'l-Hadis*", s. 67; Nizâmiye medreselerinin Osmanlı medreseleri üzerindeki etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ocak, "Osmanlı Medreselerinde Eş'arî Geleneğinin Oluşmasında Selçuklu Medreselerinin Tesirleri", III/2, s. 765-76.

⁹² Irâkî ve İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'a yönelttiği bazı tenkitler için bk. Yanar, "İbnü's-Salâh'ın Sahih Hadisle İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (Irâkî ve İbn Hacer Özelinde)".

hadis meselesinin nasıl ele alındığına ana hatlarıyla yer vermek uygun olacaktır.

Hadis Usulünde Mürsel Hadis

Mürsel hadis muhaddislerin ıstılahında fukahanın kullanımından daha dar kapsamlı olarak tarif edilmektedir. Bu tarife göre mürsel hadis, kibârü't-tâbiünden olsun sıgarü't-tâbiünden olsun tâbiünün kavil, fiil ve takrir olarak doğrudan Resûlullah'tan naklettiği hadistir.⁹³ Sadece tâbiin tabakasındaki râvileri kapsayan bu tarif bir sonraki başlıkta zikredileceği üzere Hanefi usulcülerinin dört kısımda incelediği mürselin ikinci maddesinin bir kısmını içine almaktadır. Bizim dikkat çekmek istediğimiz ise mürsel tarifindeki bu ihtilâf değildir. Çünkü bu mezhebî bir ihtilâf değil meslekî bir ihtilâftır. Zira bazı Şâfiî fıkıh usulcülerinin de dahil olmak üzere fıkıh usulcülerinin çoğu benzer bir mürsel tarifini benimsemiştir.⁹⁴ Bizim ele alacağımız mesele, Şâfiî hadis usulü yazarlarının mürsel hadisin hücciyeti konusundaki görüşleri karşısında bu eserleri ders kitabı olarak kullanan ve üzerine çalışmalar yapan Hanefiler'in nasıl bir tutum sergilediğidir. Bu sebeple öncelikle ilk kısımda zikrettiğimiz ve Hanefiler'in çalışmalarında esas aldığı Şâfiî hadis usulü müelliflerinin mürsel hadisin delil oluşu konusunda ne düşündüğünü ortaya koymamız gerekecektir.

Mürsel hadisin delil olup olmayacağı yönündeki münakaşalar pratikte fikhî neticelere ve hükümlere tesir ettiği için bu konuya hadis usulü eserlerinden ziyade fıkıh usulü eserlerinde yer verildiği görülmektedir.⁹⁵ Hadis usulü eserlerinde ise daha ziyade mürsel ile ilgili teknik konulara ağırlık verilmekle birlikte muhaddislerin kendi dar kapsamlı tarifleri çerçevesinde mürsel hadisin hücciyeti meselesine de değinilmiştir. İbnü's-Salâh'a göre mürsel hadisin hükmü, başka bir vecihten sahih olarak gelmediği müddetçe zayıf hadisin hükmü gibidir. Şâfiî'nin Saîd b. Müseyyeb'in mürselleri ile ihticac etmesinin sebebi de onun mürsellerinin başka vecihlerden müsnet olarak ulaşılmış olmasıdır.⁹⁶ İbn Hacer de mürsel hadisi merdud hadisler kısmında zikretmiştir.⁹⁷ Bunun sebebi ise hazfedilen râvinin durumunun bilinmemesidir. Çünkü tâbiî râvinin senetten hazfettiği râvinin sahâbî veya tâbiî olması, eğer tâbiî ise sika veya zayıf olması gibi ihtimaller söz konusudur. Ancak sahih hadisin şartlarından biri râvilerinin sika olmasıdır. İrsal

93 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 166-67.

94 Bazı tarifler için bk. Güleç, "Şâfiî Fıkıh Usulünde Hadis Metodolojisi", s. 286.

95 Polat, *Mürsel Hadisler*, s. 105.

96 İbnü's-Salâh eş-Şehrezûri, *Mukaddime*, s. 26.

97 İbn Hacer, *Nuhbetü'n-nazar*, s. 82.

durumunda ise hazfedilen râvinin sika olup olmadığı bilinmemekte, bu durumda da mürsel hadisin sahih hadis kapsamında değerlendirilmesi söz konusu olmamaktadır.⁹⁸ Hadis hâfızlarının cumhurunun görüşü de başka bir müsnet rivayet ya da râvileri farklı başka bir mürsel hadisle desteklenmediği müddetçe mürsel hadisle ihticac edilemeyeceği ve mürsel hadisin zayıf hükümünde olduğu yönündedir.⁹⁹

Hanefî Fıkıh Usulünde Mürsel Hadis

Genel olarak fukahânın ıstılahında mürsel hadis, isnadının neresinde olursa olsun kopukluk bulunan hadis olarak tanımlanır. Dolayısıyla senedi muttasıl olmayan her türlü hadis bu tarifi kapsama girmektedir.¹⁰⁰ Bu geniş kapsamlı mürsel tanımını benimseyen Hanefî fıkıh usulü müellifleri, mürsel hadis ve hücciyeti meselesini genellikle şu dört kategoride değerlendirmişlerdir:

1. Sahâbe mürsellerinin hüccet olduğu hususunda icmâ vardır.
2. İkinci ve üçüncü neslin mürselleri Hanefîler'e göre hüccettir.
3. Üçüncü nesilden sonrakilerin mürselleri konusunda ise Hanefîler arasında ihtilâf bulunmaktadır. Bazı Hanefîler her âdil râvinin mürselinin kabul edileceği görüşünü benimserken bazıları bunu kabul etmemiştir.
4. Bir vecihten mürsel başka bir vecihten muttasıl olan rivayetler ise mürsel hadisi delil olarak kabul edenler tarafından makbul sayılırken, mürseli hüccet olarak kabul etmeyenler bu konuda ihtilâf etmiştir.¹⁰¹

Hanefî usulünde mürsel hadisin delil olması meselesine özellikle ikinci maddede vurgu yapıldığı görülmektedir. Şâfiî'nin çeşitli şekillerde takviye edilmediği müddetçe kabul etmediği, takviye edilse bile muttasıl hadislerin derecesine çıkamayacağı görüşünü savunduğu bu tür mürsel rivayetler¹⁰² Hanefîler tarafından hüccet olarak kabul edilmekte, hatta bazı Hanefîler mürseli müsnet hadisten daha üstün saymaktadırlar.¹⁰³ Ancak Hanefî usulcüler mürseli tam bir mutlaklıkla kabul etmiş de değildir. Zira Serahsî'nin Cessâs'tan naklederek en sahih kabul ettiği görüşe göre ilk üç neslin mürselinin makbul olması için irsali yapan kişinin âdil ve sika olmayan râvilerden mutlak bir şekilde herhangi bir açıklama yapmaksızın rivayette

98 İbn Hacer, *Nüzhethü'n-nazar*, s. 167; Irâkî, *Fethu'l-mugîs*, s. 66.

99 İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 26; Irâkî, *Fethu'l-mugîs*, s. 66.

100 Polat, *Mürsel Hadisler*, s. 64.

101 Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, s. 171-73; Serahsî, *Usûl*, I, 359-64.

102 Polat, *Mürsel Hadisler*, s. 148-49.

103 Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, s. 171; Serahsî, *Usûl*, I, 361.

bulunmadığının bilinmesi gerekir. İlk üç nesilden sonrakilerin mürseli ise mürsil râvi sadece âdil ve sika râvilerden rivayette bulunmakla meşhur bir kimse ise hüccettir. Çünkü Hz. Peygamber ilk üç neslin adaletine şahitlik etmiş, onlardan sonra ise yalanın yaygınlaşacağını haber vermiştir. Kerhî ise müsnedi kabul edilen her nesilden râvinin mürselinin de makbul olduğunu ifade etmiştir. Îsâ b. Ebân'a göre de kendisinden ilim alınmasıyla şöhret bulmuş kimselerin rivayetleri mürsel olsun müsnet olsun makbuldür.¹⁰⁴

Hanefî usulcileri fıkıh usulü eserlerinde mürsel hadisin delil olarak kullanılabileceğini çeşitli argümanlarla savunmuşlardır. Onlara göre Kitap ve sünnetten haber-i vâhidin hüccet oluşu için getirilen her delil aynı zamanda mürsel hadisin de hüccet olduğuna delâlet eder. Ayrıca sahâbenin de mürsel hadisi kullanmış olduğuna dair örnekler mürsel hadisin hüccet olduğu iddiasını desteklemektedir.¹⁰⁵ Karşı tarafın sahâbe mürselini kabul etmelerine rağmen tâbiîn mürselini kabul etmemeleri ise anlamsız bulunmuştur. Çünkü tâbiînin adaleti de Hz. Peygamber'in şehadetiyle sabit olduğu için Hanefîler'e göre sahâbe ve tâbiîn mürseli arasında fark yoktur.¹⁰⁶ Ancak tâbiîn tabakasındaki râvinin sika olma ihtimali ile zayıf veya meçhul olma ihtimalinin birbirine eşit olduğunu ifade eden Alâî (ö. 761/1359) bu görüşe itiraz etmiştir.¹⁰⁷ Tâbiîn neslinin irsal yapmasının üç muhtemel sebebinden bahseden Abdülazîz el-Buhârî'nin belirttiği üzere onların âdil olmayan birinden durumunu belirtmeden rivayette bulduklarını ya da âdil bir râviden işittikleri bir rivayeti delil olmadığına inandıkları için irsal ettiklerini düşünmek mümkün değildir. Onlar ancak mürselin de müsnet gibi delil olduğunu kabul ettikleri için irsalde bulunmuş olabilirler.¹⁰⁸

Hanefîler'in bu tartışmada ileri sürdüğü bir diğer argüman ise irsal yapan râvilerin hangi durumlarda bu yola başvurduğu ile ilgilidir. Bu konuda Hasan-ı Basrî, Saîd b. Müseyyeb, İbrâhim en-Nehaî gibi tâbiîn imamlarının hangi durumlarda irsal yaptığını dair misaller zikredilmiştir.¹⁰⁹ Mürsel hadisin müsnet hadisten daha kuvvetli olduğunu düşünen Îsâ b. Ebân ile aynı görüşte olduğu anlaşılan Pezdevî, âdil râvilerin hadisin çokça tariki olduğunda ve sıhhatinden emin oldukları durumlarda hadisi mürsel olarak naklettiklerini, ancak rivayeti sadece bir kişiden duyduklarında kesin bir şekilde emin olmadıkları için sorumluluğu hadisi naklettikleri râviye hamletmek

104 Serahsî, *Usûl*, I, 363.

105 Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, s. 171; Serahsî, *Usûl*, I, 360.

106 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 6.

107 Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, s. 79.

108 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 7.

109 Serahsî, *Usûl*, I, 36; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 6-7.

amacıyla râvilerinin isimlerini zikrettiklerini dile getirmiştir.¹¹⁰ Sonuç olarak Şâfiî hadis usulü yazarlarının mürsel hadisin hücciyeti konusunda mürsel hadisi delil olarak kabul eden Hanefî fıkıh usulcülerıyla zıt kutuplarda yer aldıkları görülmektedir.

Hanefî Hadis Usulü Müelliflerine Göre Mürsel Hadis

Mürsel hadisin delil olmasıyla ilgili tartışmalarda hadis usulü alanında çalışma yapan Hanefîler'in nerede durduğunun tespitini ilk bölümde zikredilen eserlerin mürsel hadisle ilgili kısımlarından yola çıkarak yapmak mümkündür. Buna binaen zikredilen eserlerden ulaşılabilenlerin mürsel hadis bölümlerinde yapılan izah ve itirazlar bu kısımda ele alınacaktır. Burada mürsel hadis meselesiyle ilgili bir değerlendirme değil, durum tespiti yapmak amaçlandığı için daha ziyade müelliflerin kendi izah ve itirazlarının aktarımı ile yetinilecektir.

Bu eserlerde mürsel meselesiyle ilgili dikkati çeken ilk itirazlardan biri cumhurun mürsel hadisle ihticac edilemeyeceği görüşünde olduğu iddiasına yöneliktir. Bu iddiaya itiraz eden Hanefîler bunun aksini ifade eden bazı nakilleri delil olarak kullanarak aslında ilk dönemlerden itibaren cumhurun mürselin delil oluşunu ittifakla reddetmediğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunlardan ilki İbn Cerîr et-Taberî'den nakledilen bir bilgidir. Taberî'nin verdiği bilgiye göre, tâbiîn ve onlardan sonra gelen ulemâ II. (VIII.) asrın başlarına kadar mürsellerin kabulü konusunda icmâ etmiş, hiçbiri mürseli reddetmemiş, hatta bazıları mürseli müsnetten daha üstün görmüştür.¹¹¹ Bu hususta kullanılan bir diğer delil, İbn Abdülberr'in *Câmiu beyâni'l-ilm*'inden nakledilen mürseli kabul etmeyi reddeden ilk kişinin Şâfiî olduğu açıklamasıdır.¹¹² Ancak mürsel hadis konusuyla ilgili müstakil bir eser yazmış olan Alâî (ö. 761/1359) tâbiîn ulemâsından mürseli reddedenlere örnekler vererek Hanefîler'in mürselin kabulünde icmâ bulunduğu iddiasının doğru olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır.¹¹³

Mürsel hadisin makbul ve merdud şeklindeki hadis taksimatında mutlak olarak merdud hadisler kısmına dahil edilmesi de Hanefîler tarafından

110 Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, s. 173; Serahsî, *Usûl*, I, 361; ayrıca bk. Özşenel, "Usûl Adlı Eseri Çerçevesinde Serahsî'nin Hadis ve Sünnete Bakışı", s. 142-43.

111 Moğultay b. Kılıç, *Islâh*, s. 120; Şümünnî, *el-Âli'r-rütbe*, s. 171; Gucerâtî, *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, s. 122; Ali el-Kârî, *Mustalahât*, s. 406; Sindi, *İmâni'n-nazar*, s. 103; Kandehevî, *Minha*, s. 242; Taberî'nin görüşü için ayrıca bk. İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhid*, I, 7.

112 Moğultay b. Kılıç, *Islâh*, s. 120.

113 Alâî, *Câmiu't-tahsil*, s. 69.

realiteye uygun bulunmamıştır. Çünkü başka vecihlerden nakledilmek suretiyle desteklenen mürsel hadis bazı muhaddisler tarafından makbul sayılmıştır.¹¹⁴ Aynı şekilde Ali el-Kârî de İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'de âdetinin sadece sika râvilerden irsal yapmak olduğu bilinen bir râvinin mürsel rivayetleri konusunda muhaddislerin cumhurunun tevakkuf etmeyi tercih ettiğini ifade etmiş olmasına rağmen mürseli kati olarak merdud hadisler kısmına dahil etmesini uygun bulmamıştır.¹¹⁵ Ancak Hanefî şârihlerinden İsmâil Hakki bunun yerinde bir itiraz olmadığını ifade etmiştir. Çünkü ona göre İbn Hacer'in ifadelerinin siyak ve sibakından aslında onun mürseli mutlak olarak merdud hadisler kısmına dahil etmediği, mezheplerin görüş farklılıklarına göre mürseli merdud, makbul ve mevkuף olarak üç kısma ayırdığı anlaşılmaktadır.¹¹⁶

Hanefîler'in bir diğer itirazı da mürsel hadisin reddedilmesinin gerekçesiyle ilgili yapılan açıklamaya yöneliktir. Daha önce zikredildiği üzere hadis usulcülerinin mürsel hadisi reddetmelerinin gerekçesi, hafzedilen râvinin sahâbî mi tâbî mi olduğunun yani kimliğinin bilinmemesi, bu durumun da o râvinin mevsukiyetinin tespitine engel olmasıdır. Bu açıklamaya itiraz eden Hanefî şârihleri âdil bir râvinin zâhirî durumunun sadece âdil râvilerden rivayette bulunmak olduğunu, dolayısıyla âdil râvinin başka bir râvi hakkında sükût etmesinin o râviyi tezkîyesi anlamına geleceğini, bu durumda da râvi ile ilgili cehaletin hadise zarar vermeyeceğini ifade etmişlerdir.¹¹⁷ Şârihlerden Şümünnî'ye göre ise eğer mürsel hadisi reddedenler tâbî râvinin hafzedtiği râvinin adaletinin bilinmediğine yönelik iddialarında hakiki ilmi kastediyorlarsa hata etmektedirler. Çünkü bir râvinin adaletini tespit konusunda hakiki ilim şart değildir, âdil olduğuna dair zannın bulunması yeterlidir. Sika bir tâbî râvi "kâle Resûlullah" dediğinde irsalde bulunduğu râvinin de âdil olduğuna dair zann-ı gâlip oluşacağı için mürsel rivayette hafzedilen râvinin adaletine dair zannî bilgi ise zaten mevcuttur. Zira tâbî râvinin rivayeti naklettiği kişi âdil olmasaydı rivayetin sorumluluğunu ona devretmek için o râvinin ismini zikretmesi gerekirdi.¹¹⁸ Kandehevî'ye göre ise bir râvinin zannın bilinmemesi sıfatının da bilinmemesini gerektirmez. Çünkü bir râvinin zati meçhul olsa da imamların kendisinden rivayette bulunmuş olması o râvinin sika olduğuna delâlet eder. Zira cerh-ta'dîli ve râvilerin durumlarını bilen imamlar sadece kendilerine durumları sorulduğu zaman ta'dîl

114 Moğultay b. Kılıç, *İslâh*, s. 121.

115 Ali el-Kârî, *Mustalahât*, s. 406.

116 İsmâil Hakki Bursevî, *Şerhu'n-Nuhbe*, vr. 170^a.

117 Şümünnî, *el-Âli'r-rütbe*, s. 171; Sindî, *İmânü'n-nazar*, s. 102.

118 Şümünnî, *el-Âli'r-rütbe*, s. 173.

edebilecekleri kimselerden hadis nakletmişlerdir.¹¹⁹ Hanefîler'in bu açıklamaları onların sikanın, adını zikretmediği râviden rivayette bulunmasının ta'dil sayılıp sayılamayacağı görüşüyle ilgilidir. Zira hadis usulcülerinin büyük bir çoğunluğu sika bir râvinin "ahberanî sika" ifadesini o râvinin ta'dili için yeterli görmezken Hanefîler bu şekilde nakledilen hadisleri makbul görmekte, dolayısıyla onlara göre irsal durumunda râvinin kimliğinin bilinmemesi rivayetin makbul olmasına engel olmamaktadır.¹²⁰ Hanefîler'in ileri sürdüğü bu deliller çeşitli şekillerde eleştirilmiş olsa da¹²¹ bu izahlardan Hanefî hadis usulü müelliflerinin mürseli reddedenlerin temel argümanı olan mahzûf râvinin cehaleti problemini izâle etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Tâbiîn mürselini zayıf ve merdut sayanlara karşı kullanılan bir başka argüman da Hz. Peygamber'in, "En hayırlı nesil benim içinde bulunduğum nesil, sonra onların peşinden gelenler sonra da onların peşinden gelenlerdir"¹²² hadisidir. Gazzî'ye göre tâbiîn mürselini reddedenlerin bu hadiste ifade edilen hayrın tâbiîn neslinin her bir ferdiyi kapsamadığını ispat etmeleri gerekmektedir.¹²³ Gazzî'nin bu açıklamasından onun bu hadisten Hz. Peygamber'in en hayırlı nesiller içinde zikrettiği tâbiîn neslinin her ferdi için Hz. Peygamber'e söylemediği bir şeyi nispet etmeme hususunda göstereceği titizlik sebebiyle onların mürsellerinin kabul edilmesi gerektiği sonucunu çıkardığı anlaşılmaktadır. İsmâil Hakkı da benzer bir şekilde büyüklere olan hüsnüzanna binaen Hanefî ve Mâlikîler'in mürseli kabul görüşünün daha doğru olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴ İbn Hacer'in mürseli reddetme sebebini açıklarken ileri sürdüğü tâbiîn'in hazfettiği râvinin sahâbî değil de başka bir tâbiî olması durumunda tâbiî ile Hz. Peygamber arasında nihayetsiz sayıda kişi bulunabileceği iddiası da Hanefîler tarafından anlamlı bulunmamış ve böyle bir şeyin aklen imkânsız olduğu ifade edilerek eleştirilmiştir.¹²⁵ Ancak İsmâil Hakkı bu eleştiriyi çok uygun bulmamış ve burada kastedilenin Allah'ın tâbiîn ile Hz. Peygamber arasında nihayetsiz sayıda kişi yaratmaya kâdir olduğuna vurgu yapmak olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶

119 Kandehevî, *Minhatü'l-muğîs*, s. 243.

120 Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, s. 73; Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 146-48.

121 Hanefîler'in iddiaları ile ilgili cevaplar için bk. Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, s. 72-81.

122 Buhârî, "Rikâk", 7; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 211; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 9; Tirmizî, "Fiten", 45; Nesâî, "Eymân", 29; İbn Mâce, "Şehâdât", 27.

123 Gazzî, *Hâşiye*, s. 324.

124 İsmâil Hakkı, *Şerhu'n-Nuhbe*, vr. 171^a.

125 İbn Kutluboğa, *Hâşiyetü İbn Kutluboğa alâ Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 80; Ali el-Kârî, *Mustalahât*, s. 406.

126 İsmâil Hakkı Bursevî, *Şerhu'n-Nuhbe*, vr. 169^a.

İtirazların bir kısmı da İbn Hacer'in mürsel bölümünde kullandığı ibarelerle ilgilidir. İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'i ve *Nüzhetü'n-nazar*'ı üzerine çalışma yapan Hanefiler kullandığı bazı ifadelerin Hanefiler'in mürsel anlayışını doğru bir şekilde yansıtmadığı gerekçesiyle İbn Hacer'i eleştirmişlerdir. İbn Hacer mürsel bölümünde, âdeti sadece sikalardan irsalde bulunmak olan tâbiinin mürselleri konusunda muhaddislerin cumhurunun tevakkuf görüşünü benimsediğini zikrettikten sonra Hanefiler ve Mâlikîler'in mürseli mutlak olarak kabul ettiğini ifade etmektedir. İbn Hacer'in öğrencisi Kâsım b. Kutluboğa ise bu ifadenin Hanefiler'in mürselin delil oluşuyla ilgili anlayışlarını doğru bir şekilde yansıtmadığına dikkat çekmiştir. Çünkü bu durumda irsali yapan râvinin sadece sika râvilerden rivayet eden bir kimse olup olmaması farketmeksizin Hanefiler'in mürseli mutlak olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Halbuki yukarıda da ifade edildiği üzere Hanefiler'in mürseli kabulünde böyle bir mutlaklık yoktur. Kâsım b. Kutluboğa'ya göre yanlış anlamaya sebep olacak bu ifadenin düzeltilmesi için ya ilgili ibarede yer alan "mutlak" ifadesinin kaldırılması ya da mürselin ancak başka bir tarikte desteklenmesi suretiyle makbul olacağını ifade eden Şâfiî'nin görüşünün Hanefiler'in görüşünden önce zikredilmesi gerekmektedir.¹²⁷ İbare bu şekilde düzeltildiğinde Hanefiler'in mürsel rivayeti râvi sika olsa da olmasa da mutlak olarak kabul ettikleri değil, başka bir tarikten gelse de gelmesede mutlak olarak makbul saydıkları anlaşılacaktır. Bu da Hanefiler'in görüşünü doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Sindi'nin ise İbn Hacer'in bu ibaresine başka bir yönden itirazı bulunmaktadır. Sindi'ye göre İbn Hacer'in bu ifadesinin zâhiri Hanefiler'in mürselin hücciyetini kabul ile ilgili görüşlerinin sadece tâbiin mürselleriyle ilgili olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Halbuki Hanefî fıkıh usulü eserlerinde mürsellerin makbuliyeti sadece tâbiin mürselleriyle sınırlandırılmamış, ikinci ve üçüncü neslin mürsellerinin makbul olduğu ifade edilmiştir.¹²⁸

Hanefî hadis usulü şârihlerinin mezheplerinin mürsel hadisin delil oluşuyla ilgili anlayışını doğru bir şekilde ortaya koymak amacıyla Hanefî fıkıh usulü eserlerinden de yararlandığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda özellikle Hanefî fıkıh usulcülerinin mürsel ile ihticac konusunda yaptığı dörtlülük taksime işaret edilmiştir.¹²⁹ Ancak hadis usulü alanında çalışma yapan Hanefiler'in mürsel hadisin kabulü için daha ziyade hadis metodolojisini esas alan deliller sunmuş olmaları da dikkati çekmektedir.

127 İbn Kutluboğa, *Hâşiyetü İbn Kutluboğa alâ Şerhi Nuhbetü'l-fiker*, s. 80.

128 Sindi, *İmânü'n-nazar*, s. 102.

129 İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*, s. 67; Sindi, *İmânü'n-nazar*, s. 102; Sindi, *Behcetü'n-nazar*, vr. 48^a.

Mürsel hadisin delil oluşu meselesi örneğinden Hanefîler'in her ne kadar Şâfiî âlimleri tarafından yazılmış hadis usulü eserlerini temel eserler olarak kullansalar da ihtilâflı meselelerde genellikle kendi mezheplerinin görüşüyle ilgili izah, itiraz ve savunmada buldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu itirazları daha ziyade şerh türü eserlerde görmek mümkünken muhtasar eserler ve bazı hâşiyeler için aynı şey söz konusu değildir. Muhtasarlar zaten ihtisar ettikleri kitapta yer alan bilgileri kısaca ifade eden eserler oldukları için izah ve itirazların yer almaması bu tür eserler için normal bir durumdur. Hâşiyeler için ise muhaşşîden ya da hâşiyenin hitap ettiği kitleden kaynaklanan farklı ihtimaller söz konusu olabilir. Yukarıda ele alınan eserlerin müellifleri içerisinde Türkmânî,¹³⁰ Zebîdî,¹³¹ Emîr Pâdişah,¹³² İbn Himmât,¹³³ Kevâkibî¹³⁴ ve Yemli hazâde'nin¹³⁵ mürsel hadisin delil oluşu meselesinde kendi mezhep görüşleriyle ilgili herhangi bir izah veya itirazda bulunduğu tespit edilememiştir.

Sonuç

Hanefîlerin hadis usulü edebiyatına katkısının İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sini merkeze alan literatür çerçevesinde ortaya konulması amaçlanan bu çalışmada öncelikle onların *Mukaddime*'yi esas alarak meydana getirdikleri eserlerin tespiti yapılarak bu katkının niceliksel boyutu ortaya kondu. Ancak sadece doğrudan *Mukaddime* üzerine yaptıkları çalışmalarla yetinilmeyerek *Mukaddime*'yi esas alan ikincil çalışmalar üzerine oluşturdukları literatüre de yer verildi. Bu tespitte ise daha ziyade eserlerin müellifleri için kaynaklarda Hanefî nisbesi kullanılmış olması esas alındı. Sonuçta ikisi doğrudan *Mukaddime*'yi, yirmi dördü İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'ini ve *Nüzhету'n-nazar*'ını, beşi ise Irâkî'nin *Elfiyye*'sini esas alan otuz bir adet çalışma tespit edildi.

İbn Hacer'in *Mukaddime*'yi yeni bir tertibe sokarak daha sistematik bir yapıya kavuşturduğu *Nuhbetü'l-fiker*'i telifinden sonra genel olarak *Mukaddime* üzerine yapılan çalışmalar azalmış, *Nuhbetü'l-fiker* ve müellifin kendi şerhi olan *Nüzhету'n-nazar* etrafında ayrı bir literatür oluşmaya başlamıştır. Bu sebeple doğrudan *Mukaddime* üzerine sadece iki Kahireli Hanefî âlimi

130 İbnü't-Türkmânî, *el-Müntehab*, s. 56-57.

131 Zebîdî, *Bulğatü'l-erib*, s. 192.

132 Emîr Pâdişah, *Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî*, vr. 22^b.

133 İbn Himmât, *Şerhu Hulâsati'n-Nuhbe*, vr. 19^a; *Neticetü'n-nazar*, vr. 14^b.

134 Kevâkibî, *Hâşiye*, vr. 34^a.

135 Yemli hazâde, *Ta'likât*, s. 18.

eser telif etmişken, İbn Hacer'in eserleri üzerinde farklı bölgelerden pek çok Hanefî ilim adamı çalışmıştır. *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetün-nazar* üzerinde Hanefîler'in böyle bir ilmî mesai sarfetmiş olmaları ise bu çalışmaların farklı bölgelerdeki Hanefîler tarafından medreselerde ders kitabı olarak kullanılmasından kaynaklanmıştır. İbn Hacer'in eserleri kadar olmasa da Irâkî'nin *Elfiyye*'si de aynı sebebe binaen bazı çalışmalara esas teşkil etmiştir. Zira bu çalışmaların ya müelliflerin hocalarından dinledikleri dersler esnasında aldıkları notlardan oluştuğu ya da çoğu zaman öğrencilerin talebi üzerine bu eserleri daha anlaşılır kılarak öğretime yardımcı olmak amacıyla dersi okutan müderrisler tarafından telif edildiği görülmektedir. Medrese tedrisatında genelde Şâfiî geleneğinin hâkim olduğu, şerh ve hâşiye yazımının da tedris üslûbuna bağlı olarak geliştiği düşünüldüğünde Hanefîler'in Şâfiî ulemâsı tarafından yazılmış bu usul eserleri üzerinde çalışmış olmaları normal görünmektedir. Makalede tespit edilen bu eserler Hanefîler'in de hadis usulü literatürüne özellikle şerh ve hâşiyeler yoluyla belirli bir katkı sunduğunu ortaya koymuştur. Daha ayrıntılı taramalar yaparak bu eserlerin sayısını arttırmak da mümkündür. Ayrıca bu katkının gün yüzüne çıkması için tespit edilen eserlerden yazma halinde olanların neşri de önem arz etmektedir. Zira bu çalışmada tespit edilenlerden sadece on beş tanesi neşredilmiştir.

Hanefîler'in hadis usulü edebiyatına muhteva açısından nasıl bir katkı sunduğunu tespit etmek için ise ihtilâflı usul meselelerinden biri olan "mürsel hadis" konusu örnek olarak seçilerek Hanefî müelliflerinin kendi mezheplerinin anlayışına muhalif görüşlerin yer aldığı kısımlarda nasıl bir tutum sergiledikleri ortaya kondu. Zira zikredilen Hanefî âlimleri Şâfiî müelliflerinin eserlerini esas almış olsalar da bir eseri esas alarak çalışma yapmak o eseri tamamıyla tasvip etmek anlamına gelmeyeceği için Hanefîler'in mezheplerini destekleyen izah ve itirazlara yer vermeleri gayet tabiidir.

Mürsel hadisin delil oluşu konusunda özellikle şerh türü eserlerde Hanefî fıkıh usulündeki anlayışa paralel bir tutum sergilendiği görülmektedir. Hanefî şârihleri, mürseli zayıf hadis kategorisinde değerlendiren Şâfiî müelliflerinin görüşüne katılmamış ve mürsel hadisi hüccet kabul eden kendi mezheplerinin anlayışını delillendirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda cumhurun mürsel hadisin reddi konusunda ittifak etmediğini gösteren bazı deliller zikretmiş ve hadis usulünde mürsel hadisin reddedilmesinin gerekçesi olarak öne sürülen mahzuf râvinin cehaleti problemini ortadan kaldırmak için çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Ayrıca Hanefîler'in mürsel hadis anlayışını yanlış yansıttığını düşündükleri bazı ibareleri de eleştirmişlerdir. Mürsel hadis meselesini örnek alarak yaptığımız bu çalışmanın benzerini başka

ihtilâflı meseleler çerçevesinde de yaparak bu iddiayı test etmek mümkündür. Netice itibariyle *Mukaddime* temelli hadis usulü edebiyatına azımsanamayacak sayıda çalışma ile katkıda bulunan Hanefîler'in bu eserlerin muhtevasına da genellikle kendi mezheplerinin anlayışlarını kattığı söylenebilir.

Bibliyografya

- Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, I-III, Beyrut: Dârül-kütübî'l-ilmîyye, 1997.
- Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır*, I-VIII, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Abdülkerîm, Ahmed Ma'bed, *el-Hâfız el-İrâkî ve eserühû fi's-sünne*, I-V, Riyad: Mektebetü Ezvâi's-Selef, 2004.
- Alâî, *Câmiu't-tahsil fi ahkâmi'l-merâsîl*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1986.
- Ali el-Kârî, *Mustalâhâtü ehlil-eser alâ Şerhi Nuhbetü'l-fiker*, haz. M. Nizâr Temîm - Heysen Nizâr Temîm, Beyrut: Dârü'l-Erkam, t.y.
- Aşıkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- Avcı, Seyit, "Süfîlerin Hadis Tespit Ölçüleri: İsmail Hakkı Bursevî Üzerine Bir İnceleme", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2/1 (2004): 7-29.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, I-II, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, 1951.
- Cehlemî, Fakîr Muhammed, *Hadâiku'l-Hanefiyye*, Karaçi: Mektebetü Rebîa, t.y.
- Cihan, Sadık, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usulü Hadis Eserleri, Risaleleri ve Nuhbetü'l-fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercüme", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1975): 127-136.
- Derûrî, M. Seriyüddin b. İbrâhim, *Hâşiye alâ Nüzhetü'n-nazar*, Konya İl Halk Ktp., nr. 475/1.
- Durmuş, İsmail, "Zebîd", *DİA*, 2013, XLIV, 168-171.
- Emîr Pâdişah, Seyyid Şerîf Muhammed Emîn, *Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 340.
- Engin, Sezai, "Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası", *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 1/1 (2015): 76-98.
- Garsî, M. Sâlih b. Ahmed , *en-Nüketü'l-gurer alâ Nüzhetü'n-nazar*, y.y., t.y.

- Gazzî, Yûsuf b. Kessâb, *Hâşiye câmia ale'l-feride bi-ilmî'l-mustalah*, nşr. Fehd b. Âmir el-Acemî, Küveyt: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- Gucerâtî, Vecîhüddin, *Şerhu Nüzhetü'n-nazar*, haz. Abdullah el-Hatîb en-Nedvî, Râiberilî/Hind: Mecmau'l-Îmâm Ahmed b. İrfân eş-Şehîd, 1427.
- Güleç, Hüseyin, "Şâfiî Fıkıh Usûlünde Hadis Metodolojisi" (doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).
- Hatipoğlu, İbrahim, "Hanefî Usûlünün Genel Hadis Usûlüne Katkısı Üzerine", *Îmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi*, Bursa: KURAV Yayınları, 2005, II, 341-346.
- İrâkî, Zeynüddin, *Fethu'l-mugîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, haz. Mahmûd Rebî', Kahire: Âlemü'l-kütüb, 1408/1988.
- Ishaq, Muhammed, *India's Contribution to the Study of Hadith Literature*, Dakka: The University of Dacca, 1955.
- İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâ' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, nşr. Üsâme b. İbrâhim, I-XVIII, Kahire: el-Fârûku'l-hadîse, 2001.
- İbn Fehd, Takıyyüddin, *Lahzü'l-elhâz bi-zeyli Tabâkâti'l-huffâz*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998.
- İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Düererü'l-kâmine fi a'yânî'l-mietîs-sâmine*, I-IV, Haydarâbâd: Dâiretü'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1349.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, haz. Abdülhamîd b. Sâlih b. Kâsım, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar*, haz. Türkî b. Müsfir b. Hâdî, Sa'na: Dârü'l-âsime, 1433.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Refu'l-isr an kudâti Mısr*, haz. Ali M. Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.
- İbn Himmât, Şemseddin Ebû Abdullah, *Neticetü'n-nazar fi ilmi'l-eser*, Millî Ktp, nr. 6445/1.
- İbn Himmât, Şemseddin Ebû Abdullah, *Şerhu Hulâsati'n-Nuhbe*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 745/2.
- İbn Kutluboğa, *Hâşiye alâ Şerhi Elfiyyeti'l-İrâkî*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 7951.
- İbn Kutluboğa, *Hâşiyetü İbn Kutluboğa alâ Şerhi Nuhbetü'l-fiker*, haz. İbrâhim b. Nâsır, Riyad: Dârü'l-vatan, 1999.
- İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, haz. M. Hayr Ramazan Yûsuf, Dimaşk: Dârü'l-kalem, 1992.
- İbn Tagrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, I-XVI, Kahire: Vizâretü's-sekâfe, 1963.
- İbnü'l-Hanbelî, Radiyyüddin, *Kafvü'l-eser fi safvi ulûmi'l-eser*, haz. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1408.

- İbnü'l-Hanbelî, Radiyyüddin, *Minahu'n-nuğbe alâ Şerhi'n-Nuhbe*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2718.
- İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh fî ulûmi'l-hadis*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1978.
- İbnü't-Türkmânî, Alâeddin, *el-Müntehab fî Ulûmi'l-hadis*, haz. Avvâd el-Halef, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2008.
- İnce, İrfan, "Sindî, Muhammed Âbid", *DİA*, 2009, XXXVII, 246-247.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Şerhu'n-Nuhbe*, Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, nr. 46.
- İzgi, Cevat, "İbnü'l-Hanbelî", *DİA*, 2000, XXI, 68-69.
- Kandehlevî, Muhammed İdrîs, *Minhatü'l-mugîs fî Şerhi Elfiyyeti'l-hadis*, haz. Sâcid Abdurrahman es-Siddîkî, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2012.
- Kandemir, M. Yaşar, "Moğultay b. Kılıç", *DİA*, 2005, XXX, 229-231.
- Kandemir, M. Yaşar, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, 2006, XXXI, 121-124.
- Kara, İsmail, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Karsî, Dâvûd b. Muhammed, *Şerhu Risâleti usûli'l-hadis li'l-İmâm el-Birgivi*, haz. Halil İbrahim Kutlay, Amman: Ervika li'd-dirâsât ve'n-neşr, 2016.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-XV, Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ, 1957.
- Kevâkibî, Ahmed b. Muhammed, *Hâşiye alâ Şerhi'n-Nuhbe*, Çankırı İl Halk Ktp., nr. 408/3.
- Koca, Ferhat, "Emîr Pâdişah", *DİA*, 1995, XI, 143-144.
- Kutlay, Halil İbrahim, *el-İmâm Aliyyü'l-Kârî ve eserühû fî ilmi'l-hadis*, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- Moğultay b. Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, nşr. Muhyiddin Cemâl el-Bekârî, Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2007.
- Mudurnî, Muhammed b. Mustafa, *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 550.
- Nûrseyf, İbrâhim b. Muhammed, *Nuhbetü'l-fiker dirâse anha ve an menhecihâ*, Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, t.y.
- Ocak, Ahmet, "Osmânî Medreselerinde Eş'arî Geleneğinin Oluşmasında Selçuklu Medreselerinin Tesirleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002, III/2, s. 763-776.
- Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, 1989, II, 403-405.
- Özkan, Halit, *Memlüklerin Son Asrında Hadis*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Özşenel, Mehmet, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri *Ulûmu'l-Hadis*", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2007): 55-68.

- Özşenel, Mehmet, “*Usûl Adlı Eseri Çerçevesinde Serahsî'nin Hadis ve Sünnete Bakışı*”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 17/33 (2012): 133-149.
- Özşenel, Mehmet, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Pezdevî, Ebû'l-Usr, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphane Merkez-i İlm ve Edeb, t.y.
- Polat, Selahattin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Sehâvî, Şemseddin, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Beyrut: Dârü'l-cîl, 1992.
- Selâmî, Ebû İshak Ahmed b. Abdülkerîm, *el-Muhâkemetü'l-melâh beyne Moğultay ve İbni's-Salâh ve yetezammenü kitâbe Islâhi İbni's-Salâh li'l-Hâfız Moğultay*, I-II, Amman: ed-Dârü'l-eseriyye, 2008.
- Serahsî, Şemsüleimme, *Usûlüs-Serahsî*, haz. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005.
- Sindî, Ebû'l-Hasan Hüseyin b. Muhammed, *Behcetü'n-nazar*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 733.
- Sindî, Muhammed Ekrem en-Nasrbûrî, *İmâni'n-nazar Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, haz. Ebû Saîd Gulâm Mustafa el-Kâsmî, y.y., t.y.
- Şümünnî, *el-Âlî'r-rütbe fi Şerhi Nazmi'n-Nuhbe*, haz. Mu'tez Abdüllatîf el-Hatîb, Beyrut: Müessetü'r-risâle, 2004.
- Teker, Yusuf, “*Hadis Usûlü Edebiyatında Elfiyyeler, İraki ve Elfiyyesi*” (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).
- Temîmî, Takıyyüddin b. Abdülkâdir, *Tabâkâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv, I-IV, Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ liş-şuûni'l-İslâmiyye, 1970.
- Tozlu, İbrahim, “*Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri*” (doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- Trabzonî, Muhammed b. Mahmûd, *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-fiker*, Bursa İnebey Ktp., nr. 350.
- Türkmânî, Abdülmecîd, *Dirâsât fi usûli'l-hadîs alâ menheci'l-Hanefiyye*, Cidde: Mektebetü's-saâde, 2009.
- Yanar, Nagihan, “*İbnü's-Salâh'ın Sahih Hadisle İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (İrâkî ve İbn Hacer Özelinde)*” (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).
- Yardımlı, Ali, *Hadis I-II*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2000.
- Yemli hazâde, Mustafa Kâmil, *Ta'likât kâfiye alâ Manzûmeti Nuhbeti'l-fiker*, İstanbul: Matbaatü's-sultaniyye, 1283).
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Bulgatü'l-erîb fi mustalahi âsâri'l-Habîb*, haz. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1408.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.

Hanefîler'in Mukaddime Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı

Şâfiî muhaddis İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si ve bu eser esas alınarak telif edilen İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar*'ı ile Irâkî'nin *Elfiyye*'si hadis usulü literatürünün en temel metinlerini oluşturmaktadır. Bu metinler Hanefîler tarafından da medreselerde ders kitabı olarak kullanılmıştır. Hadis usulü tedrisatındaki bu işlevleri sebebiyle Hanefî âlimleri mezkûr eserleri esas alan ihtisar, manzume, şerh, hâşiye ve ta'lik gibi çeşitli türlerde çalışmalar kaleme almıştır. Fakat *Mukaddime* temelli eserlerden üzerinde en çok ilmi mesâî sarfedilen İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'i ve *Nüzhetü'n-nazar*'ı olmuştur. Hanefîler tarafından doğrudan *Mukaddime*'yi esas alan iki adet çalışma yapılmışken, *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar* üzerine yirmi dört, *Elfiyye* üzerine ise beş adet çalışma kaleme alınmıştır. Her ne kadar hadis usulü literatürünün oluşumunda Şâfiî âlimlerinin belirgin bir etkisi olsa da *Mukaddime* temelli literatür çerçevesinde tespit edilen otuz bir adet çalışma ile Hanefî âlimleri de bu alana önemli bir katkı yapmışlardır. Ancak hâlihazırda bu çalışmalardan sadece on beşi neşredilmiştir. Hanefîler, Şâfiî ulemâsı tarafından telif edilmiş bu usul metinlerini esas almış olsalar da mürsel hadis meselesinde gözlendiği üzere ihtilâflı konularda genellikle kendi mezhep anlayışlarını ihmal etmemişlerdir. Zira mürsel hadisin delil oluşu konusunda özellikle şerh türü eserlerde Hanefî fıkıh usulündeki anlayışa paralel bir tutum sergilendiği görülmektedir. Hanefî şârihleri, mürseli zayıf hadis kategorisinde değerlendiren Şâfiî müelliflerinin görüşüne katılmamış ve mürsel hadisi hüccet kabul eden kendi mezheplerinin anlayışını delillendirmeye çalışmışlardır.

Anahtar kelimeler: Hanefî, hadis metodolojisi, İbnü's-Salâh, *el-Mukaddime*, mürsel hadis

---